

**ზმნისწინთა ფონეტიკური ნაირსახეობები
ზემოიმერულში**

**Phonetic Varieties of Verb Prefixes
in Upper Imeretian**

მარიამ კობერიძე

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, გორი

Mariam Koberidze

Cori State University
Georgia, Cori

აბსტრაქტი

ზმნისწინი ზმნის ერთ-ერთი რთული და საინტერესო ნაწილია. ამას განაპირობებს მისი რაოდენობა, ფუნქცია და ის ფონეტიკური ცვლილებები, რაც მასთან დაკავშირებით დიალექტებში გვხვდება.

სტატიაში გაანალიზებულია ზმნისწინის შემადგენელი ო ხმოვნითი ელემენტის ზოგი ფონეტიკური ცვლილების (ასიმილაციის, დისიმილაციის) შედეგად წარმოქმნილი ვარიანტების პარალელური გამოყენების შემთხვევები ზემოიმერულში. კვლევა ემყარება სხვადასხვა დროს ჩაწერილ და გამოქვეყნებულ ტექსტებს.

კვლევის აქტუალობასა და სიახლეს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ ქრონოლოგიურად შესწავლილია დიალექტური მასალა, გამოვლენილია ო ხმოვნის შემცველ ზმნისწინებში დიალექტური ვარიანტები და ანალოგიური შემთხვევები (იცვლება თუ არა ერთი და იმავე წესით პოზიციის მიხედვით) იმერულთან და ქართული ენის სხვა დიალექტების მონაცემებთან შეპირისპირებით.

გამოქვეყნებული დიალექტური ტექსტების ქრონოლოგიურად შესწავლის საფუძველზე დადასტურდა, რომ ქართულ სალიტერატურო ენაში არსებული ზმნისწინები მო-, ამო-, გამო-, გადმო-, შემო-, ჩამო-, წამო- ზემოიმერულში ფონეტიკური ცვლილების შედეგად წარმოადგენილია შემდეგი სახით: მო→მა; მო→მე; მო→მუ; ამო→ამე; გამო→გამა, გამო→გამე; გადმო→გადმე; შემო→შამე; შემო→შემე; ჩამო→ჩამე; წამო→წამე. გაანალიზებულ მასალაში არ გვხვდება მიმო- ზმნისწინის ფონეტიკური

ცვლილება. ჩაწერილ დიალექტურ ტექსტებში მოქმედი ხშირად სალიტერატურო ენის ფორმების პარალელურად ზმნისწინის რამდენიმე დიალექტურ ვარიანტს იყენებს.

კვლევამ აჩვენა, რომ ო ხმოვნის შემცველ ზმნისწინთა ფონეტიკური ცვლის პოზიცია და შედეგი მსგავსია იმერულისა და ქართული ენის სხვა დიალექტებისა. ო ხმოვანი იცვლება მომდევნო მ- ობიექტური პირის ნიშნის, პრეფიქსისეული (ე-, ი-, უ-) და ფუძისეული ხმოვნის გავლენით.

საკვანძოსიტყვები: იმერული დიალექტი, ზემოიმერული მეტყველება, ზმნისწინი, ფონეტიკური ცვლილებები.

ABSTRACT

Preverbs represent one of the most complex and intriguing categories within verbs, owing to their quantity, function, and the phonetic changes observed across dialects. This article examines cases where variants arise due to phonetic changes (such as assimilation and dissimilation) of the vowel element 'o' in preverb constructions. The study is based on texts recorded and published across different periods.

The significance and novelty of this research lie in its chronological examination of dialectal materials, identifying variations in verb prefixes containing the vowel 'o' (whether they change uniformly depending on position) through comparison with data from Imeruli and other Georgian dialects.

Based on the chronological analysis of published dialectal texts, it has been confirmed that the verb prefixes in the Georgian literary language - mo-, amo-, gamo-, gadmo-, shemo-, chamo-, tsamo- - manifest phonetic changes in Zemoimeri as follows: mo→ma; mo→me; mo→mu; amo→ame; gamo→gama; gadmo→gadme; gamo→game; shemo→shame; shemo→sheme; chamo→chame; tsamo→tsame. It was observed that there is no phonetic change in mimo- before the verb. In the recorded dialectal texts, speakers often use multiple dialectal variants of preverbs alongside forms from the literary language.

The research indicates that the positions and outcomes of phonetic changes in verbs containing the vowel 'o' are similar to those found in Imeruli and other Georgian dialects. The 'o' vowel undergoes changes under the influence of the preceding m-object marker, prefixes (e-, i-, u-), and root vowels.

Keywords: Imeretian dialect, Upper Imeretian speech, verb prepositions, phonetic changes.

ზმნისწინი ზმნის ერთ-ერთი რთული და საინტერესო კატეგორიაა. ამას განაპირობებს მისი რაოდენობა, ფუნქცია და ის ფონეტიკური ცვლილებები, რაც მასთან დაკავშირებით დიალექტებში გვხვდება. ქართულ სალიტერატურო ენაში არსებული ზმნისწინები (ა-, გა-, და-, ჩა-, წა-, შე-, მო-, მი-, შე-, მიმო-, გამო-, ჩამო-, შემო-, წამო-, გადა-, გადმო-) ფონეტიკური ცვლილების შედეგად ქართული ენის დიალექტებში შეიძლება მოგვევლინოს სხვადასხვა სახით. ზმნისწინებში წარმოდგენილი ოთხი ხმოვანი: ა, ე, ი, ო ცვლილებისას იძლევა როგორც იდენტურ, ასევე განსხვავებულ შედეგებს (ჯორბენაძე 1998: 610).

იმერული ქართული ენის კილოებიდან გამოირჩევა გავრცელების არეალითა და დიალექტური თავისებურებებით. ქართველურ ენათმეცნიერებაში ამ დიალექტის შესახებ არაერთი გამორჩეული გამოკვლევა და ანგარიშგასაწევი ნაშრომები მოგვეპოვება.

იმერული აერთიანებს ზემოიმერულსა და ქვემოიმერულ კილოკავებს. ზემოიმერული გავრცელებულია ხარაგაულის, საჩხერის, ჭიათურისა და ზესტაფონის რაიონებს (ახლანდელ მუნიციპალიტეტებს) (ძოწენიძე 1973: 228).

წინამდებარე სტატიაში გაანალიზებულია ზმნისწინის შემადგენელი ო ხმოვნითი ელემენტის ზოგი ფონეტიკური ცვლილების (ასიმილაციის, დისიმილაციის...) შედეგად წარმოქმნილი ვარიანტების პარალელური გამოყენების შემთხვევები ზემოიმერულში. კვლევა ემყარება სხვადასხვა დროს ჩაწერილ და გამოქვეყნებულ დიალექტურ ტექსტებს (გიგინიშვილი... 1961; ძოწენიძე 1948; გაჩეჩილაძე 1956; ლეჟავა 1958; ძოწენიძე 1973).

კვლევის აქტუალობასა და სიახლეს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ ქრონოლოგიურად შესწავლილია დიალექტური მასალა, გამოვლენილია ო ხმოვნის შემცველ ზმნისწინებში დიალექტური ვარიანტები და ანალოგიური შემთხვევები (იცვლება თუ არა ერთი და იმავე წესით პოზიციის მიხედვით) ქვემოიმერულისა და ქართული ენის სხვა დიალექტების მონაცემებთან შეპირისპირებით.

ზემოიმერულში მო- ზმნისწინის პარალელურად რამდენიმე ფონეტიკური ვარიანტი დასტურდება.

მო→მა: პირველი ობიექტური პირის მ- ნიშნის მეზობლობაში (მეორე და მესამე პირში ო არ იცვლება). მაგ.: ამათმა ცოლი მამიკლეს; თავს ნუ მამჭრი; მამეცი ე ჯოხი (ლეჟავა 1956: 175).

მამკლა იმ ოხერმა... მე ცოტა სარჯელი მამცეს; ამაღამ უნდა მამპაროსო ი ზანდუკი... აღარ მამითფინა გულმა და ვესროლე ქვა; უნდა მამიტანო ე ხალიჩაცაო (ძოწენიძე 1973: 29, 345). შდრ. ქვემოიმერული: მე ქე მამკლა აგერ; გვერჩი მამხვთა (გაჩეჩილაძე 1956: 141).

ყურადღებას იქცევს მიმღეობიანი ფორმები: მამტანი, მამყვანი, მამრიგებელი, გამამცემი, გამამთხოვებელი (შდრ. ისეთი ფორმები, სადაც მიმღეობის მ- არაა, მო ზმნისწინი დაცულია: მოტანილი, მოყვანილი, მორიგებული, გამოცემული, გამოთხოვილი...). ეს გვაფიქრებინებს, რომ მო ზმნისწინის ხმოვანზე გავლენას უნდა ახდენდეს მ თანხმოვნის მეზობლობა

(ლეჟავა, 1958: 175). მამავალი საქმეიო (ძოწენიძე 1973: 353).

ზმნის ობიექტურ წყობაში, მეორე და მესამე პირში მო- ზმნისწინი ცვლილებას არ განიცდის. მაგ.: მოუტანა ქუდი ხელმწიფესა; ეს ქალიც თან მოიყვანეს (გიგინეიშვილი... 1961: 144, 449).

ქ. ძოწენიძის აზრით, მო- ზმნისწინი ხშირად მა-ს სახეს იღებს, როცა მას სონორი მ მოსდევს. ეს მისთვის იმდენად დამახასიათებელია, რომ ერთ-ერთ საკლასიფიკაციო ნიშნეულობად გამოდგება ზემოიმერულის ქვემოიმერულისაგან გასამიჯნავად (ძოწენიძე 1973: 244). მსგავსი ფორმები (მამე, მამცა) დადასტურებულია ოკრიზულ მეტყველებაშიც (კახაძე 1954: 172).

მო- ზმნისწინში ო ხმოვნის ა-დ ცვლას დისიმილაციის მოქმედებით ხსნიან (კუბლაშვილი 1959: 149).

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ზემოთ აღნიშნულ ცვლილებას დასაბამი უნდა მისცემოდა ო პოზიციაში და მხოლოდ შემდეგ გაეფართოებინა მოქმედების არე იმ გარემოცვაში, სადაც ამ ფონეტიკური ცვლილების საფუძველი არ არსებობს (თოფურია 1925: 131). ამ მონაცვლეობას ერთგვარი კანონზომიერება ახასიათებს: ო იქცევა ა-დ მაშინ, როდესაც ზმნის თავკიდურ ზგერად გვაქვს ი ხმოვანი, ან მ ბილაბიალური თანხმოვანი. სხვა ზგერების წინ მო- უცვლელი რჩება (სალარიძე 1978: 21; კობერიძე 2015: 53-54).

იმერხეულში დაახლოებით ასეთივე სურათია, მაგრამ შესამჩნევია ისიც, რომ თითქმის ყოველთვის ასეთი ცვლილება ხდება იქ, სადაც საფუძველია მომზადებული ასიმილაციისათვის. იმერხეულში იშვიათად დასტურდება მა მეორე პირის ფორმებთანაც. მაგ.: ჩემი თორუნანი გამაგატანო; შენ იქიდამ მაგიტანო?! (ფუტკარაძე 2016: 116).

მო→მა ფონეტიკური ვარიანტი მ- პრეფიქსის წინ გვხვდება ფშაურში, ქართლურში, კახურში (მარტიროსოვი... 1956: 35; იმნაიშვილი 1974 ა: 80; ჯორბენაძე 1998: 613; კობერიძე 2015: 53).

ლ. ლეჟავა მიიჩნევს, რომ აქ გავლენას ახდენს მომდევნო მ თანხმოვანი (შდრ.: მა-მ-გვარე, შა-მო-იტანე), მაგრამ თავის მხრივ შეიძლება შამო-რთული პრეფერბის ო-ც შეიცვალოს (შამეიტანა, შამოუტანა, შამამტანა) (ლეჟავა 1958: 175).

კახურში მო ზმნისწინის ო ელემენტის ანით შეცვლა ზოგჯერ შეპირობებულია ზმნის პირთა ცვლით. მაგალითად, პირველ სუბიექტურ და მეორე ობიექტურ პირთან ჩვეულებრივ გვევლინება მო-, ხოლო პირველ ობიექტურ და მეორე, მესამე სუბიექტურ პირებთან – მა- (მე მოვიტანე, მე მოვჭერი; შენ მოგიტანე, შენ მოგიჭრი; მე მამიტანე, მე მამიჭრი; შენ მაიტანე, შენ მაშჭერი, მან მაიტანა, მან მაშჭრი) (მარტიროსოვი... 1956: 89-90).

ქართლურში ასეთი შეპირობება არ გვაქვს, მაგრამ იგრძნობა ერთგვარი მიდრეკილება, რომ პირველ ობიექტურ პირთან ჩვეულებრივ იყოს მა-, ხოლო მეორე ობიექტურ პირთან – მო- (იმნაიშვილი 1974ა: 89-90; კობერიძე 2019: 106).

ზემო იმერეთის მოსაზღვრე ქართლის სოფლებში მო→მა ფონეტიკური ვარიანტი გვხვდება ა ხმოვნის წინ კონტაქტური სრული რეგრესული

ასიმილაციის საფუძველზე: ყარაულმა ბატონს მახსენა; ღამე მათქუჩებენ.

მო→მე.

ა) ო ხმოვანს ე იმსგავსებს სრული რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციის საფუძველზე ე პრეფიქსის წინ სუბიექტური წყობისას. მაგ.: უნდა მეედუღებია წყალი ამ ქვაბითი (გიგინეიშვილი... 1961: 459).

მეენატრა ქმართან წასვლაი; რაძახა თვალში მეეწონა მარიაკს (მოწენიძე 1973: 233).

შდრ. ქვემოიძერული: ახლა მეება ბოვშვს თავიო; მოხერხებით უნდა მეეკლა (გაჩეჩილაძე 1956: 116).

ოე კომპლექსში ასიმილაცია მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელია როგორც დასავლური, ისე აღმოსავლური კილოებისათვის. აღმოსავლურ კილოებში პროცესი კიდევ უფრო შორს მიდის და ასიმილირდება რთული ამო, ჩამო, გამო, წამო ზმნისწინების პირველი ხმოვანიც. ეს მოვლენა ქართლურის გავლენის შედეგად ზემო იმერეთის წიფის სასოფლო საბჭოში შემავალ სოფლებში დასტურდება: გემემეკიდა, გემევიდა, წემემეწია, ჩემემემტვრია... (მოწენიძე 1973: 229).

ანალოგიური შემთხვევები დადასტურებულია გურულში, ლეჩხუმურში, ფერეიდნულში, ქართლურში, მესხურში (მიძიგური, 1954: 51, 167, 207, 131).

გ. ცოცანიძე ფშაური დიალექტის სათანადო მასალაზე დაყრდნობით აანალიზებს პრეფიქსულ მორფემათა მიჯნის ხმოვანთა მიმდევრობებს, სადაც ე-ე და ი-ე მიმდევრობებს მიიჩნევს ასიმილაციური პროცესის შედეგად მიღებულად (ცოცანიძე 1978: 55-58).

ბ) ო იცვლება ე-დ ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე ი- პრეფიქსის წინ. მაგ.: მეილაპარაკეს, ხელმწიფეს უთხრეს ვეზირებმა; ხო ვეღარ მეიპარავსო?! ადგა და მეიწვია ე ხემწიფეი; ხელმწიფეს მევიწვევ და პატივს ვცემო; ქალს რო მევიყვანდით, საჩექმე უნდოდა ბატონს; მეილაპარაკეს ამ მძებმა (გიგინეიშვილი... 1961: 145, 459).

მეიყვანეთ ესა და კაპიტანი; თავის მოჭრა მეინდომა; მოკლამს შველს, მეიტანს (მოწენიძე 1973: 333, 334).

გ) ვიდ ფუძიანი ზმნის წინ: მევიდა დედინაცვალი წირვიდან; მევიდენ სამივეი (გიგინეიშვილი... 1961: 463).

მევიდეს აქანა! (ლეჟავა 1958: 174).

მევიდა მოხუცებული კაცი; მეორე დღეს მევიდა გოგოსან სხვა ბერიკაცი (მოწენიძე 1973: 333, 334, 355).

ე-პრეფიქსიან ზმნებში მო- ზმნისწინის გამოყენებისას კახურში დასტურდება ორი ფონეტიკური ნაირსახეობა: მო-ე-ტან-ა → მე-ე-ტან-ა (აე→ეე ასიმილაციით), მეორე მხრივ, მო-ე-ტან-ა→მუ-ე-ტან-ა (ოე→უე დისიმილაციით). ოღონდ გასათვალისწინებელია: პარალელური ვარიანტები თავს იჩენს იმ დიალექტებშიც (მაგალითად, გურულში), სადაც მა-, როგორც წესი, არ გამოიყენება (ჯორბენაძე 1998: 621).

დ) მო→მუ. ო ხმოვანს უ იმსგავსებს სრული რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციის საფუძველზე უ- პრეფიქსის წინ. მაგ.: გელს მუუტანა ხორცი, ქე ჭამა; ვირს მუუტანა თივა; არ მუუტანდენ თითოეულ ცხენზე

(გიგინეიშვილი... 1961: 460, 463).

მუუტანეს სუყოლაფერი; მესამეც მუუმატე; ბერმა ბეჭედი მუუტანა (ძოწენიძე 1973: 356, 331).

ა-მო-, გა-მო-, გა-დ-მო-, შე-მო-, ჩა-მო-, წა-მო- რთულ ზმნისწინებში ჩვეულებრივ იცვლება მეორე კომპონენტი – მო.

ამო→ამე.

ა) ვიდ ფუძიან ზმნასთან: ამევიდა ეს ბიჭი ოქროთი გატყეპილი (გიგინეიშვილი... 1961: 445).

ბ) ე-პრეფიქსის წინ: ამეილოეწყალიდიდიორშიმოთი (გიგინეიშვილი... 1961: 459).

ამეილეფ გაზაფხულზე; კვიტაიმ ამეიტანა (ძოწენიძე 1973: 358, 360).

ე) მ-პრეფიქსის წინ: ამამიყვანე აქიდანო; ამამიტანე და წამილე სახშიდაო (ძოწენიძე 1973: 358, 360).

გამო ზმნისწინის პარალელურად დასტურდება ფონეტიკური ვარიანტები:

გამო→გამე.

ა) ე-პრეფიქსის წინ: გამეენტო ამ კაცეფს; გამეესალმნენ ერთმანეთს, დაკოცნეს და წევიდენ (გიგინეიშვილი... 1961: 445, 484).

გოგოს გამეეღვიძა; გამეეყვანათ მერე (ძოწენიძე 1973: 315, 333).

ბ) ი-პრეფიქსის წინ: გამეიზარდა ერთი კაცი ამ სოფელში; გამეიხედა, კაი ჩაცმული არი; გამევიდა ჯარი (გიგინეიშვილი... 1961: 445, 484).

გამეიქცა უკან ეს კაცი; გამეიყვანა ჭინჭრაკამა ძმები; წყალთა შუა გამეიარე; სხვაში ვერაფერი გამევისადექე; მოვჭრიხეს, გამევიტან (ძოწენიძე 1973: 315, 345, 356, 381).

გ) ვედ სუფიქსიან ზმნასთან: გამევიდა ჯარი (გიგინეიშვილი... 1961: 484).

გამევიდა გარეთა წყალთა შუა გამეიარე; გამევიდა ერთი დევი სახურავზე (ძოწენიძე 1973: 345).

გამო→გამა.

ა) მ-პრეფიქსის წინ: გამამადგება ესი; გამამადგა, როგორ არ გამამადგა; მე გამამადგეს კარში; ღონე გამამაკტა (ძოწენიძე, 1973: 347, 349).

გამო ზმნისწინის პარალელურად გამა ფონეტიკური ვარიანტი დასტურდება ქართლურშიც. მაგ.: ე ნახირ რო გამარეკავ; გამამიგზავნე ქალიო (იმნაიშვილი 1974 ბ : 85).

გადმო→გადმე.

ი-პრეფიქსის წინ: გადმეიარა ე თა (ძოწენიძე 1973: 356).

წამო→წამე.

ა) ვიდ ფუძიან ზმნასთან: უკანა ფეხებით წამევიდა (გიგინეიშვილი... 1961: 445).

წამევიდა ისე საქმე, რო მაჩვენეს ქალი; წამევიდენ და ძირულას ზეით მოდიან თურმე (ძოწენიძე 1973: 333, 404).

ბ) ი-პრეფიქსის წინ: წამეილო ქვაბი (გიგინეიშვილი... 1961: 445).

წამეილო ამ ბიჭმა; ბიჭმა წამეიხედა; წამევილეთ; წამეიყვანა თურმე

(მოწენიბე 1973: 355, 359, 360).

ჩამო→ჩამე.

ა) ვიდ ფუძიანი ზმნების წინ: ჩამევიდნენ ცხენებიდან (გიგინეიშვილი... 1961: 445).

ჩამევიდა ქალბატონი (მოწენიბე 1973: 367).

ბ) ი- პრეფიქსის წინ: ჩამეიყვანდენ ცხენებს (გიგინეიშვილი... 1961: 445).

ამიტომ თუ ჩამევიტანეთ ჭალაში (მოწენიბე 1973: 386).

შემო→შამე. ცვლილებას განიცდის პირველი კომპონენტის ხმოვანიც.

ა) ი- პრეფიქსის წინ: შამეიყვანე შიგნით და იყონო (მოწენიბე 1973: 367).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „შე- ზმნისწინის ხმოვნური შედგენილობის შეცვლაში ო-ს უნდა ედვას წილი. ამიტომ თუ მოსალოდნელია შემო-ზმნისწინი, ყველგან გვაქვს შამო“ (მოწენიბე 1948: 42).

იმერული დიალექტის ხანურ-ზეგნურ მეტყველებაში შემო- გვაქვს შამა და შამე-ს სახითაც (გაჩეჩილაძე 1956: 141).

ბ) ე-ს წინ: ფული შამეელია (მოწენიბე 1973: 397).

შემო→შემე.

შემეირტყა ლეკური (მოწენიბე 1973: 378).

განხილული ვარიანტები გამოიყენება სალიტერატურო ენაში არსებული ზმნისწინების (მო-, ამო-, გამო-, ჩამო-, შემო-, წამო-, გადმო-) პარალელურად. მაგ.:

გამოულეველი იყო პური და ყოლიფერი; გამოუსვა პირში; გამომიგზავნე სუფრაო; თემზს ამოხოჭდა ბევრს; მამაჩემსაც უსვრია თოფი და იმ კაცსაც თემოეფში მოხვთერია; ჩამოვიდა ე ქვაბი (გიგინეიშვილი... 1961: 445, 446, 459, 460).

გამოიფოთლება ვენახი; დედაკაცმა გამოაჩინა ბიჭი; ჭაჭასაც მალა ამოიტანს (მოწენიბე 1973: 339, 340, 341).

ამრიგად, გამოქვეყნებული დიალექტური ტექსტების ქრონოლოგიური შესწავლისას დადასტურდა, რომ ქართულ სალიტერატურო ენაში არსებული ო- ხმოვნის შემცველი ზმნისწინები (მო-, ამო-, გამო-, ჩამო, შემო-, წამო-, გადმო-) ზემოიმერულში ფონეტიკური ცვლილების შედეგად წარმოდგენილია შემდეგი სახით: მო→მა; მო→მე; მო→მუ; ამო→ამე; გამო→გამა, გამო→გამე; გადმო→გადმე, წამო→წამე; ჩამო→ჩამე, შემო→შამე; შემო→შემე. გაანალიზებულ საილუსტრაციო მასალებში არ გვხვდება მიმო- ზმნისწინის ფონეტიკური ცვლილება. ჩაწერილ დიალექტურ ტექსტებში მთქმელი ხშირად სალიტერატურო ენის ფორმების პარალელურად ზმნისწინის რამდენიმე დიალექტურ ვარიანტს იყენებს.

კვლევაში აჩვენა, რომ ზემოიმერულისათვის დამახასიათებელი ო- ხმოვნის შემცველ ზმნისწინთა ფონეტიკური ცვლის პოზიცია და შედეგი მსგავსია ქართული ენის სხვა დიალექტებისა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გაჩეჩილაძე 1956: გაჩეჩილაძე პ., იმერული დიალექტის ხანურ-ზეგნური მეტყველება: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VIII. თბილისი, 1956.
- გიგინეიშვილი... 1961: გიგინეიშვილი ი., თოფურია ვ., ქავთარაძე ი., ქართული დიალექტოლოგია, I, ქართული ენის კილოთა მოკლე განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი. თბილისი, 1961.
- თოფურია 1925: თოფურია ვ., ქართლური. არილი. თბილისი, 1925.
- იმნაიშვილი 1974 ა: იმნაიშვილი გრ., ქართლური დიალექტი. ტ. I. თბილისი, 1974.
- იმნაიშვილი 1974 ბ: იმნაიშვილი გრ., ქართლური დიალექტი. ტ. II. თბილისი, 1974.
- კახაძე 1954: კახაძე ო., ოკრიბულის თავისებურებანი. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, თბილისი, 1954.
- კობერიძე 2015: კობერიძე მ., ზმნისწინთა ზოგი ფონეტიკური ცვლილებისათვის ქართლურში, ენა და კულტურა, №14. ქუთაისი, 2015.
- კობერიძე 2019: კობერიძე მ., ზმნისწინთა ფონეტიკური ნაირსახეობები თურქეთელ ქართველთა მეტყველებაში (შუშანა ფუტკარაძის „ჩვენებურების ქართულის“ მიხედვით). ქართველური მემკვიდრეობა, ქუთაისი, 2019.
- კუბლაშვილი 1958: კუბლაშვილი კ., ფონეტიკური პროცესები ქართული ენის დასავლურ კილოებში, საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერი), თბილისი, 1958.
- ლეჟავა 1958: ლეჟავა ლ., ზემომიერული მასალები ერთი სოფლის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, IX-X. თბილისი, 1958.
- მარტიროსოვი... 1956: მარტიროსოვი ა., იმნაიშვილი გრ., ქართული ენის კახური დიალექტი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ). თბილისი, 1956.
- სალარიძე 1978: სალარიძე თ., ალგეთის ხეობის ქართლური, თბილისი, 1978.
- ფუტკარაძე 2016: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წიგნი მეორე. ბათუმი, 2016.
- ცოცანიძე 1978: ცოცანიძე გ., ფშაური დიალექტი. თბილისი, 1978.
- ძიძიგური 1954: ძიძიგური შ., ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან. თბილისი, 1954.
- ძოწენიძე 1948: ძოწენიძე ქ., ქვემომიერულის უხუთური მეტყველება. აღ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიკის შრომები, VIII. ქუთაისი, 1948.
- ძოწენიძე 1973: ძოწენიძე ქ., ზემომიერული კილოკავი. თბილისი, 1973.
- ჯორბენაძე 1998: ჯორბენაძე ბ., დიალექტოლოგია, ტ. II. თბილისი, 1998.